

ИСАЖОН СУЛТОННИНГ “АЛИШЕР НАВОИЙ” РОМАНИДА НАВОИЙ ОБРАЗИ

Мубора ОМАНОВА

доцент в.б.,

филология фанлари бўйича (PhD) фалсафа доктори
Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Тошкент, Ўзбекистон

muboraomanova5@gmail.com

Аннотация

Мақолада ёзувчи Исажон Султоннинг “Алишер Навоий” романидаги Навоий образининг бадиий талқини таҳлилга тортилиб, бошқа адибларнинг ижодидаги Навоий образидан фарқли жиҳатлари хусусида сўз юритилган.

Таянч сўзлар: Аллоҳ, Исажон Султон, роман, инсон даҳоси, бадиий мушоҳада, Алишер Навоий шахсияти, бадиий талқин, образ, донишманд, поэтик ифода.

ОБРАЗ НАВОИ В РОМАНЕ ИСАДЖАНА СУЛТАНА “АЛИШЕР НАВОИЙ”

Мубора ОМАНОВА

и.о.доцента

Доктор философии по (PhD) филологическим наукам

Ташкентский государственный педагогический

университет имени Низами

Ташкент, Узбекистан

muboraomanova5@gmail.com

Аннотация

В статье анализируется художественное воплощение образа Навои в романе Исаджана Султана “Алишер Навои”, рассматривается его различия в сравнении с образами Навои в творчестве других писателей.

Ключевые слова: Аллах, Исаджон Султан, роман, человеческий гений, художественное наблюдение, личность Алишера Навои, художественная интерпретация, образ, мудрец, поэтическое выражение.

Алишер Навоий шахсияти ва асарлари салкам олти асрдан буён халқимиз учун буюк маънавий қувват ҳамда юксалиш манбаи бўлиб келмоқда. Бу ҳол бежиз эмас, Биринчи Президентимиз И.Каримов тўғри таъкидлаганидек:

“Агар бу зотни авлиё десак, у авлиёларнинг авлиёси, мутафаккир десак, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоир десак, шоирларнинг султониدير. Инсон қалбининг қувонч-у қайғусини, эзгулик ва ҳаёт мазмунини Навоийдек

теран ифода этган шоир жаҳон адабиёти тарихида камдан-кам топилади” [1; 30].

Адибларимиз ҳам барча даврларда Алишер Навоий даҳосига ҳурмат эҳтиромини намоён этиб келдилар. 1942 йилда Ойбекнинг “Навоий” романи, 1966 йилда Миркарим Осимнинг “Зулмат ичра нур” қиссаси, 2006 йилда Омон Мухторнинг “Навоий ва рассом Абулхайр” роман диалогияси, 2021 йилда Музаффар Мирзонинг “Шам ва Шамшир” (Навоий ва Бойқаро)” роман-трилогиясининг биринчи китоби, Исажон Султоннинг “Алишер Навоий” романи юзага келди.

Эътибор берилса, бу асарларнинг ёзилиши Навоий таваллудининг 500, 525, 565, 580 йиллик юбилеи саналарига тўғри келади. Шунга карамай, уларни шу ташқи омилга кескин боғлаб ҳам бўлмайди. Чунки қисса ва роман жанрларига мансуб ушбу асарларда ҳар бир авлоднинг улуғ Навоийни англаш ва ҳиссий идрок этиш даражаси, айти пайтда, муаллифлар қалбининг ички эҳтиёжи ҳам ўз ифодасини топган.

Шубҳасиз, ижтимоий давр берган имкониятлар турлича бўлишига карамай, барча адиблар Алишер Навоий даҳоси орқали замондошларида миллий ғурур туйғусини уйғотиш, ўз тарихий ўтмишидан юксак ифтихор ҳиссини туйишни кўзда тутишган. Шу маънода, ўзбек насрида Алишер Навоий шахсияти, ижодиёти, мероси сари бадий сўз майдонида кечган жараёнлар халқимизга миллий ғурур ҳамда ифтихор бахш этиш, дунё кўз ўнгида ўзини, ўзлигини намоён қила олувчи руҳ улашиш борасидаги барча интилишлар истиқлол сари солинган йўл, уни мустаҳкамлаш, инсон омилига эътиборни кучайтириш учун олиб борилган кураш дейиш мумкин. Чунки Навоий шахсияти ва илмий-адабий меросида она юрт учун фидойилик, ўзаро меҳр-муҳаббат, ҳурмат-эҳтиром, маънавий юксаклик, башарий етуклик, илоҳий комиллик каби олий туйғулар тарбияси етакчилик қилади. Улар эса, ўз теран ришталари билан халқ тарихи, ҳаётини тажрибаси, миллат эътиқоди, хусусан, Қуръони карим оятлари ва Ҳадиси шариф кўрсатмаларига бориб туташади. Бинобарин, учинчи Ренессанс пойдевори замондошларимизга

Алишер Навоий даҳоси ва ижодий меросини янада яқинлаштириш, айна вақтда, янги давр кишисининг комиллик даражасини Навоий идеаллари сари юксалтириш – уни янгича англаш, мазмун-моҳияти, ҳиссий дунёсини кенг тафаккур қилиш орқали яратилади.

Исажон Султоннинг “Алишер Навоий” романи [4] чоп этилгач, у ҳақда фикр-мулоҳазалар баён этилган илк тақризлар пайдо бўлди. Бу ҳол маънавий зарурат маҳсули бўлган бу романга илмий-адабий доираларда тезда қизиқиш пайдо бўлганини кўрсатади. Жумладан, Хайриддин Султон: “Алишер Навоий” – аввало, Яратган Парвардигор ва унинг ижоди бўлмиш инсон зотиға, инсон даҳосига улкан муҳаббат, чексиз ихлос, завқ-у шавқ билан дунёға келган асар, десак янглишмаган бўламиз. Мана шу буюк илоҳий муҳаббат Сизға журъат ва жасорат, сўнгра ижодий маҳорат ато этгани асарнинг ҳар бир саҳифасидан яққол сезилиб турибди” [5; 506], – деб ёзади.

“Алишер Навоий” романидан ҳикмат ва фазилат излаган адабиётшунос Баҳодир Каримов ёзувчи дунёқараши, роман композицияси, ҳаёт ҳақиқатининг бадиий ифодаси, Султон Ҳусайн, Шайбонийхон, Мўмин Мирзо сингари адабий қаҳрамонлар руҳий-психологик олами, Навоий ижод психологиясини кўрсатиш ва бадиий адабиёт метафорик табиатидан унумли фойдаланишдаги ёзувчи поэтик маҳоратини юксак баҳолаб: “Исажон Султон истеъдодли адиб ўлароқ, қайсидир маънода биз тасаввур қилиб юрган Алишер Навоий образини ўқувчилар ҳукмига ҳавола этди” [2;6], дея баҳо беради.

Исажон Султоннинг “Алишер Навоий” романи улуғ шоирнинг “Ҳазойин ул-маоний” (“Маънолар хазинаси”) мукамал йиғма девонидан ибрат олинган ҳолда тўрт қисмга бўлинган ва бу қисмлар худди Навоий девонлари каби номланади. Исажон Султон бундай йўл тутишининг куйидаги сабаблари мавжуд:

Биринчидан, “Ҳазойин ул-маоний” девони шоирнинг бутун онгли ҳаёти давомида ёзилган бўлиб, “Бадойиъу-л бидоя” ва “Наводиру-н-нихоя”га кирмаган қирқ беш минг мисраға яқин шеърни қамраб олади.

Иккинчидан, ҳақиқатан ҳам шеърларда Навоийнинг 7–8 ёшлигидан то 1499 йилгача бўлган даврдаги кўнгил ҳоллари шарҳи: кайфияти, тафаккур ва тахайюл олами, орзу-умидлари, дард-изтироблари, жунун шиддати ва унинг турфа ғалаёнлари лафз ва маъно уйғунлиги билан акс этган.

Учинчидан, девон таркибига кирган барча байтлар ўз замонасининг икки беназир кишиси – таъби нозик ҳукмдор Султон Ҳусайн ва Алишер Навоийнинг муборак назарларидан ўтган. Шу маънода, бу асар XV аср маънавий ҳаётининг ҳам ўзига хос қомусидир.

Алишер Навоий ўз девонларига йил фаслларига қиёсан ном танлаган ва асар тузилиши ҳақида “Ҳамсату-л-мутахаййирин”, “Муншаот”, “Муҳокамату-л-луғатайн”, айниқса, “Ҳазоин-ул-маоний”да сўз юритган. Жумладан, биз “Ғаройибу-с-сиғар” девони “Дебоча”сида шундай мисраларни ўқиймиз:

Сарф эттим анга умр баҳорин дағи,

Бўстони ҳаёту лолазорин дағи.

Олида хазони зарнисорин дағи,

Кофурфишон қиш била қорин дағи [3; 19].

Исажон Султоннинг “Алишер Навоий” романи биринчи қисмида “Ғаройибу-с-сиғар”да ёш Алишернинг 7–8 яшарлигидан 20 ёшигача – султонлар ўзаро ёвлашгани сабаб Ҳироту Машҳадда юзага келган нотинчликлар ёшлик завқларини юлиб олиб, тақдир уни Самарқанд сафарига йўллашигача бўлган даврдаги ҳаёти қамраб олинган.

Ёзувчи Навоийнинг Самарқандда таҳсил олиш даврини тасвирлар экан, уни Мавлоно Шоший, Хўжа Хурд, Мавлоно Муҳаммад Олим, Мавлоно Сойилий, Дарвеш Аҳмад Самарқандий каби шоирлар давраси – адабий муҳит ичига олиб киради. Мавлоно Риёзий сахв-хатоларини тузатган, Юсуф Бадиий (Сафой) билан бўлган бегидир баҳсларда ўз ҳозиржавоблиги, мутойибага мойиллиги билан эътибор қозонган Алишер сиймоси тирик инсон сифатида ҳис қилинади.

Бир ўринда Фазлуллоҳ Абулайс Алишерга: “Инсоннинг кўнглини чароғон этишга сабаб бўладиган хизмат, зикр ва муроқабадан анча олдин келади... Нафл ибодатининг натижаси ва мўминлар муҳаббатининг ҳосиласи асло бир даража эмас. Бири дарё бўйидаги ёлғиз дарахт бўлса, иккинчиси яхшилик кўрган мўминлар саноғичалик улкан бир боғдир... Бу худди Мустафога Тангрининг барча марҳаматлари инъом этилса-да, “Умматим” деб зорланганига ўхшайди” [4; 148.], дея уқтиради.

Кўринадики, Исажон Султон халққа хизмат қилишнинг фойдаси ҳақидаги билим ва ҳаётий тажрибалар негизида Навоий дунёқарашининг юксалиш жараёнини кўрсатади. Адиб зикр ва муроқабани инкор этмайди. Лекин бирор мусулмонга яхшилик қилишни ундан улуғроқ деб билади. Худди шундай, нафл (қилса савоб, қилмаса гуноҳ бўлмаган амаллар)дан халққа хизмат қилишни афзал санаркан, ўз қарашларини Хўжа Аҳрор Валий сўзлари ва Пайғамбаримиз (с.а.в) ҳаётларидан мисоллар келтириш билан тасдиқлайди. Хусусан, Муҳаммад (с.а.в)нинг умматларини ўйлаб, кўзларига ёш олганлари, “умматим” деб изтироб чекиб, “биродарларимни кўргим келди”, деганлари, яъни умматларини ўз “биродарлари” билиб, уларни соғинганлари каби мисоллар шулар жумласидандир.

Юқоридаги каби таълим-тарбия қиличдан қаламни афзал билиш, ҳамиша халққа қайишиш каби Алишер Навоийнинг ҳаётий принциплари шаклланиши, камол топиш негизларининг бадиий мушоҳада объектига айлангани билан қадрлидир. Зотан, комил иймон таянчи бўлган айнан шу назарий тамойиллар кейинчалик Ёдгор Муҳаммад хавфини бартараф қилиш ва Султон Ҳусайн салтанатида осойишталик ўрнатишда ҳаётий амалга айланади.

Иккинчи қисм: “Наводиру-ш-шабоб”да улуғ шоирнинг 20 яшарлигидан 35 ёш – Самарқанд таҳсилидан сўнг Ҳиротга қайтган Алишернинг Ёдгор Муҳаммад Мирзо хавфини бартараф қилишга бош қўшиши, Ҳусайн Мирзо салтанатида нисбий осойишталик ўрнатилишигача бўлган йигитлик даври қаламга олинган.

Исажон Султон халққа хизмат қилишнинг фойдаси ҳақидаги билим ва ҳаётий тажрибалар негизида Навоий дунёқарашининг юксалиш жараёнини кўрсатади. Адиб зикр ва мувоқабани инкор этмайди. Лекин бирор мусулмонга яхшилик қилишни ундан улуғроқ деб билади.

Учинчи қисм: “Бадоеъу-л-васат”да Алишер Навоийнинг ўрта ёшлик, яъни, 35 ёшдан 45 ёшгача бўлган даври ўз аксини топган. Бу қисмда келтирилган ҳамда Навоий “Ҳайрат ул-аброр”да илгари сурган концепция – чин солиқ учун ягоналик хазинаси, Аллоҳнинг ўзидан бўлак ҳеч нарса: хур ҳам, жаннат ҳам керак эмаслиги фикри маъқулланади. Шунинг учун карами кенг Парвардигор афв-муруввати, лутф-марҳамати мадҳига эътибор қаратилади. Фақат Аллоҳгагина умид боғлаш кўнгил хотиржамлиги каффорати экани таъкидланади. Демак, нақшбандийлик тариқати асосларига таянган Навоий самимияти ғоят табиий ҳамда иймон-эътиқоди ҳар қандай таъма ва илинждан холи экани кўрсатилади.

Романнинг учинчи қисмида тасвирланган сарой шеърхонлик мажлисларига хос зариф маъни юксаклиги ва шу азим маънилар қаршида туйилган муҳташам ҳайрат китобхон кўнглига хушқайфият, нафис туйғулар улашиб, онгига балоғат фалсафасини олиб киради. Айни пайтда бадиий матн ботинидан Саййид Ҳасан Ардашер, Паҳлавон Муҳаммад, Шайхим Сухайлий каби устоз ва дўст-биродарлар даврасидаги донишманд, камтарин ва хокисор, саховатпеша ва бунёдкор Навоий қиёфаси ҳам кўзга ташланади.

Тўртинчи қисм: “Фавойиду-л-кибар”да Навоийнинг 45 яшарлигидан 60 ёшга яқинлашгунгача бўлган даврдаги ҳаёти тасвирланган. Исажон Султон қаламига мансуб “Алишер Навоий” романи тўртинчи қисми – “Ҳайрат” номли илк фаслида Аллоҳнинг қудрати мушоҳада қилинади. Аллоҳ, борлик ва инсон ҳақида сўзланади. Исажон Султон дунёнинг ишлари улуғ бир низом асосида бошқарилишини эътироф этади ва унинг ижодкорига ҳамд ўқийди. Демак, Навоий асарларида ана шу ҳақиқат баён этилганини англаб етади. Китобхонни ҳам улуғ мутафаккир Навоий ҳақиқат ва маърифат дунёси, тафаккур юксакликларига кўтаришни орзулайди.

Исажон Султоннинг “Алишер Навоий” романи Аллоҳ ва унинг ижоди бўлмиш инсон зотига, инсон даҳосига улкан муҳаббат, чексиз ихлос, завқ шавқ билан дунёга келган асар бўлиб, унда бадиий мушоҳада ва поэтик ифода муштараклиги таъминланган.

Ёзувчи яралмишларнинг барчасида ибодат ва ибрат кўради. Романга қадим шарқ адабиёти, хусусан, Навоий адабий меросига хос бўлган ҳамд ва муножотлар руҳини олиб кирган. Инсон умрининг мазмуни: табиат – жамият – инсон учлиги (триадаси)нинг муносабатларини характерлар қисмати мисолида кўрсатган.

Исажон Султон замонамиз ва замондошларимиздан 580 йил йироқдаги улуғ инсон – Шайх Низомиддин Мир Алишер Навоий даҳосининг ибратли ҳаёти, маънавий-руҳий баландликларини соғинган. Бу соғинч замирида бир жиҳатдан, замонавий миллий бадиий тафаккуримиз ва замондошимиз интеллектуал даражасини янада юксалтириш эҳтиёжи ва зарурати ҳам туради. Чунки шиддат билан ривожланаётган бозор иқтисодиёти ва глобал муаммолар, хусусан, пандемия офати гирдобида оптимал йўл излаётган китобхонни оламлар турфалиги, Ҳақ ва ҳақиқатнинг турфа даражалари ҳақида фикрлаш, мулоҳаза қилишга ундаш хайрли амалдир. XXI аср ижтимоий-маданий воқелигини инсониятнинг илк яралишиданоқ олам ва одамнинг ўзаро уйғун эканлиги ғояси билан бойитишга кучли эҳтиёж мавжуд. Исажон Султон романда ана шу эҳтиёжини теран ҳис қилиб қалам тебратган. Хайриддин Султонов таъкидлаганидек, романда дунёдан диёнат ва ҳидоят излаган ёзувчи инсон даҳоси ва унинг яратувчиси – Аллоҳга бўлган чексиз ихлос, завқ ва шавқини ҳам ифода этган. Шунинг учун китобхон 580 йил олдин яшаб ўтган ҳамиша соф кўнгилли, башарият юрагига яқин бўлган мутафаккир образи билан бир қаторда, унинг барча фикр-туйғуларини юрак-юракдан кечинган адиб – замонамизнинг донишманд кишиси сиймосини ҳам кўради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 173 б.
2. Каримов Б. Ҳазрат Алишер Навоийга эҳтиром ёхуд Инсоният қуёши таърифида битилган роман тўғрисида бир-икки оғиз сўз // “Янги Ўзбекистон”. 2021-йил 10-август. №160 (416). 6-бет.
3. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Ҳазойин ул-маоний. Ғаройиб ус-сиғар. Учинчи том. – Тошкент: Фан, 1988.
4. Исажон Султон. Алишер Навоий. Роман. – Тошкент: Адабиёт, 2021. – 510 б.
5. Султонов Х. Мактуб (Сўнгсўз ўрнида) / Султон Исажон. Алишер Навоий. Роман. – Тошкент: Адабиёт, 2021. – Б.505-510.